

TÜRKÇEDEKİ BUYRUM TÜMCELERİNİN EDİMBİLİMİ ÜZERİNE

(ON THE PRAGMATICS OF THE
IMPERATIVES IN TURKISH)

Arif Sarıçoban
Murat Hişmanoğlu

Özet

Bu makale Türkçedeki buyrum tümcelerini edimbilim çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Buyrum tümcesi kavramı tanımlanmakta, Söz Eylem Kuramı, Bağını Kuramı, Grice'in İlkeleri ve Buyrum Tümceleri İlişkileri açıklanmakta ve buyrum tümceleri ile ilgili farklı işlevler örneklendirilmektedir. Türkçedeki buyrum tümcelerinin her zaman buyurucu güç yansıtmayacağı özellikle vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, Söz Eylem Kuramının Türkçedeki buyrum tümcelerinin Edimbilimini açıklamada yetersiz kaldığı iddia edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Buyrum Tümceleri, Yönlendiriciler, Söz Eylem Kuramı, Bağını Kuramı, Grice'in İlkeleri, Buyrum Tümcelerinin Söylem İşlevleri, Söylem, Edimbilim.*

Abstract

This article aims at analyzing imperatives in Turkish within the framework of pragmatics. The concept of an imperative sentence is defined, Speech Act Theory, Relevance Theory, Grice's maxims and Imperative Sentences Relations are expounded and various discourse functions related with imperative sentences are exemplified. That imperative sentences in Turkish do not always reflect a directive force is especially emphasized. In this context, that Speech Act Theory falls short in explaining the pragmatics of Turkish imperatives is claimed.

Keywords: *Imperatives, Directives, Speech Act Theory, Relevance Theory, Grice's Maxims, Discourse Functions of Imperatives, Discourse, Pragmatics.*

1. Giriş

Sözdizimsel olarak, Türkçede dört ana tümce çeşidi vardır. Bildirme tümcesi, soru tümcesi, buyrum tümcesi ve ünlem tümcesi. Bu dört ana tümceye karşılık gelen dört ana kullanım vardır. Bunlar, düz tümceler (temelde bilgi vermek için kullanılırlar), sorular (temelde bilgi istemek için kullanılırlar), yönlendirmeli yapılar (temelde iş istemek için kullanılırlar) ve ünlemliklerdir (temelde güçlü duyguları ifade etmek için kullanılırlar). Bu makalede, buyrum tümcelerinin söylem içerisindeki farklı işlevleri, söz eylem kuramı, Bağıntı Kuramı ve Grice'ın ilkeleri çerçevesinde örneklendirilerek açıklanacaktır.

2. Buyrum tümcesi kavramı

Buyrum tümceleri, genellikle “öznesi olmayan ve eylemi yalın haldeki tümce-ler” olarak tanımlanırlar (Greenbaum 1991:15). Bununla birlikte, buyrum tümcelerinin, farklı dilbilimciler tarafından değişik tanımları da yapılmıştır. Şimşek (1987:226), buyrum tümcesi terimini “belli bir eylemin (ya da işlemin) yapılması ya da yapılmaması ile ilgili istek belirten tümce” olarak tanımlar. Dizdaroğlu (1976:325), buyrum tümcesini “bir eylemin olumsuz ya da olumlu bir şekilde yapılması ile ilgili yargısal öyküleme bildirimi” olarak tanımlamıştır. Hatiboğlu'na göre (1972:176), buyrum tümcesi “yüklemi emir kipinde olan tümcedir”. Ergin (1988:32), buyrum ekleri ile ilgili olarak “Buyrum ekleri bir eylemin direktif etkisiyle yapılacağını gösterir” demektedir. Crystal buyrum terimini “genelde komut ifade etmek için kullanılan tümce” olarak ifade eder (1992:172). Sinclair (1990) ise, buyrum terimini “eylemi yalın halde olan öznesiz buyrum kipindeki tümcecik” olarak tanımlar.

3. Söz Eylem Kuramı, Bağıntı Kuramı, Grice'ın İlkeleri ve Buyrum Tümceleri

3.1 Söz Eylem Kuramı ve Buyrum Tümceleri

Söz Eylem Kuramı dilin iş yapmak için kullanıldığı temel inanışından hareketle John Austin ve John Searle tarafından geliştirilmiştir (Schiffin 1994:49). Searle (1980: VII) kuramın temelini oluşturan temel düşünceyi şöyle açıklamaktadır: “Söz eylem kuramı insan bildirişiminin küçük biriminin tümce ya da diğer anlatım değil de, belli çeşit eylemlerin icrası olduğu varsayımı ile başlar (düz ifade kurma, soru sorma, emir verme, betimleme, açıklama, özür dileme, teşekkür etme, tebrik etme vs.)”.

Söz eylem kuramının John Austin'in çalışması ile başladığı söylenebilir (Schiffin 1994:49). Austin betimleyici ve edimsel sözcükler arasında ayrım yapmıştır:

Betimleyici sözcükler düz tümcelerdir: işlevleri bir olayı, işlemi ya da durumu betimlemektir. Bu sözcükler doğru ya da yanlış olma özelliğine sahiptir.

Edimsel sözceler doğruluk değerine sahip değildir: bir şeyin durum olup olmadığını belirtmekten ziyade iş yapmak için kullanılırlar (Lyons 1979:726).

Austin edimsel sözcelerin başarılı olabilmesi için üç çeşit gerçekleşme kuralını taşımaları gerektiğini belirtmektedir (Levinson 1992:229):

- (i) Uzlaşımsal etkiye sahip uzlaşımsal bir süreç olmalıdır.
- (ii) Şartlar ve kişiler süreçte açıklandığı gibi uygun olmalıdır.
- (iii) Süreç (i) doğru ve (ii) tam yönetilmelidir.

Sıklıkla, (i) kişilerin süreçte açıklandığı gibi gerekli düşünceleri, hisleri ve niyetleri olmalıdır, ve (ii) eğer sonuç davranış açıklanırsa, o zaman uygun taraflar öyle yapmalıdır.

Tüm sözcelerin sahip oldukları anlamdan başka, belli güçlerle belli işler yaptıkları söylenebilir. Austin üç çeşit eylemden bahsetmektedir:

(i) **düzsöz eylemi**: kesin bir anlam ve gönderimle olan bir tümcenin sözcüsü

(ii) **edimsel eylem**: bir tümceyi söyleyerek onunla çağrıştırılan uzlaşımsal güçle (ya da onun açık edimsel açıklamasıyla) bağıntılı düz ifadede bulunma, ikram etme, söz verme vs.

(iii) **etkisel eylem**: bir tümceyi söyleyerek dinleyici üstünde sözcenin şartlarına özel etkilere yol açma (Levinson 1992:236).

Crystal (1992:323), söz eylemleri beş kategoride incelemektedir:

(i) **Yönlendiriciler** (konuşucular, dinleyicilerine iş yaptırmaya çalışırlar, örnek: isteme, komut verme, rica etme)

(ii) **Yüklenmeler** (konuşucular, kendilerini işin gelecekteki yönünden sorumlu tutarlar, örnek: -söz verme, garanti etme)

(iii) **Anlatıcılar** (konuşucular hislerini belirtirler, örnek: özür dileme, karşılama, duyguları paylaşma)

(iv) **Bildiriciler** (konuşucunun sözcüsü yeni bir dış duruma sebep olur, örnek: vaftiz etme, evlenme, istifâ etme)

(v) **Göstericiler** (konuşucular bir önermenin doğruluğu hakkında inançlarını dile getirirler, örnek: iddialar, hipotezler)

Yukarıdaki sınıflamanın haricinde, söz eylemleri iki genel grupta toplamak olasıdır:

Dolaysız söz eylemler

Dolaylı söz eylemler

Searle (1980) dolaysız ve dolaylı söz eylemleri şöyle ayırt etmektedir:

Söz eylem kuramında dolaysız söz eylemlerle (konuşucunun ne demek istediğini söylediği) dolaylı söz eylemler (konuşucunun söylediğinden daha fazlasını demek istediği) arasında geleneksel bir ayrım vardır. Örneğin, akşam yemeği masası durumunda, konuşucu “Tuzu uzatabilir misiniz?” dediğinde, dinleyicinin tuzu uzatıp uzatamayacağı dolaysız söz eylemini icra eder ama normalde aynı zamanda dinleyiciye tuzu uzatmasını rica eden dolaylı söz eylemdir.

Söz eylem kuramı temelde insanların dille ne yaptığı ve dilin işlevleri ile ilgilendiği için edimibilimin ya da söylem çözümlemesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Kuram, buyrum tümcelerini yönlendirici güce sahip yapılar olarak nitelendirilmektedir. Oysa, buyrum tümceleri her zaman buyurucu ya da yönlendirici güce sahip olmayabilirler. Bu açıdan bakıldığında, söz eylem kuramının buyrum tümcelerinin söylem içindeki işlevlerini açıklamada yetersiz kaldığı belirtilebilir.

3.2 Bağntı Kuramı ve Buyrum Tümceleri

Deirdre Wilson ve Dan Sperber tarafından 1986 yılında ortaya atılan Bağntı Kuramı, insan bildirişimine ve edimibilime bilişsel bir yaklaşım getirmektedir. Kurama göre, buyrum tümceleri desirability (istenilirlik) ve potentiality (gücüllük) kavramları ile açıklanabilir. İstenilirlik kavramı üç bileşeni içerir: X'in Y'yi Z için istediği varsayılır. Şöyle ki, bir buyrum tümcesi kuran bir konuşucu eylemin ya da durumun ya kendisi ya da dinleyici açısından istenilir (desirable) olduğunu bildirir. Bağlama bakılarak, durumun kimin açısından istenilir olduğu açıklanabilir. Rica, komut, buyrum, iyi dilekte bulunma ve dinleyicisiz durumlar için tanımlanan durum, konuşucunun görüş açısından istendiktir. Bununla birlikte, tavsiye ve izin durumları için de durum, dinleyicinin görüşü açısından istendiktir (Doğan 1996:2). Aşağıdaki örneğe bakınız:

A: Başım ağrıyor.

B: Bir aspirin al.

Yukarıdaki diyalogda A'nın B'nin tavsiyesine uyup uymayacağı B için önemli değildir; çünkü durum A ile ilgilidir ve B'yi ilgilendirmemektedir. Burada tanımlanan durum B için istenilirdir.

3.3 Grice'in İlkeleri ve Buyrum Tümceleri

Grice'a göre, insanlar birbirlerini, söylediklerine değil; demek istediklerine bakarak anlıyorlar. Konuşucunun niyeti, dinleyici tarafından doğru olarak sezildiği zaman konuşma başarıya ulaşmış varsayılıyor. Grice tarafından, insan bildirişiminin temelinin söylenenle demek istenilen arasındaki ayrım olduğu ve

başarılı bir bildirişimde bulunmanın tek koşulunun, konuşucunun niyetinin sezilmesi olduğu savunuluyor. Grice'a göre, konuşma, işbirliği İlkesi ve onunla bağıntılı olan dört ana kural tarafından düzenleniyor ve Grice **işbirliği ilkesi**'ni şöyle tanımlıyor:

“Söyleyeceğinizi, konuşmanın amacı ve yönü doğrultusunda, gereken zamanda ve gerektiği kadar söyleyiniz.”

Bu ilkeyle bağıntılı dört kural ise şöyle belirtilebilir:

Nicelik kuralı

Konuşmanın gerektiği kadar bilgilendirici olmasını gerektirir.

Nitelik kuralı

Konuşmanın gerçeğe uygun olmasını gerektirir.

Bağıntı kuralı

Konuşmanın bağıntılı olmasını gerektirir.

Açıklık kuralı

Konuşmanın açık olmasını gerektirir (Doğan 1990:63-4).

Grice, yukarıda sözü edilen işbirliği ilkesine ve dört ana kurala uyulması halinde başarılı bir bildirişimin sağlanabileceğini savunuyor. Buyrum yapılarının kullanımında da konuşucu ve dinleyici tarafından işbirliği ilkesine ve yukarıda bahsedilen dört ana kurala uyulduğu varsayımından hareketle, Grice'ın ilkeleriyle buyrum yapılarının edimbilimsel açıklaması yapılabilir.

4. Buyrum Tümcelerinin İşlevleri

Buyrum tümceleri Türkçede pek çok işlevi yerine getirir. Buyrum tümcelerinin bazı işlevleri şöyledir:

(i) Komut	“Ateş!”
(ii) Rica	“Lütfen tuzu uzatın!”
(iii) İyi Dilekte Bulunma	“Geçmiş olsun!”
(iv) Tavsiye	“İlaçlarını düzenli olarak al!”
(v) Uyarı	“Dikkatli ol!”
(vi) Teklif	“Haydi yüzmeye gidelim!”
(vii) İkram	“Bir dilim kek al!”
(viii) Davet	“Gel ve bizimle öğle yemeği ye!”
(ix) Yalvarma	“İmdat!”
(x) Talimat	“Sola dön!”

(xi) Beddua	“Allah kahretsin!”
(xii) Tehdit	“Kıyırdama yoksa vururum!”
(xiii) İzin	A: Pencereyi açabilir miyim? B: “Aç.”
(xiv) Yasaklama	“Çimden uzak durunuz!”
(xv) Söz verme	“Ödevini bitir, sana çikolata alayım.”
(xvi) İnanmazlık	“Üniversite sınavını kazanabildiğini söyleme!”

Dizdaroğlu (1976:326-333) Türkçedeki buyrum tümcelerinin farklı işlevlerini aşağıdaki şekilde belirtmektedir.

- (i) *Saygı, kibarlık, rica*
- (ii) *Dilek, istek*
- (iii) *Yalvarma*
- (iv) *Aşağılama, küçümseme*
- (v) *Önemsemezlik*
- (vi) *Üzüntü, tasa*
- (vii) *Beddua*
- (viii) *Korkutma*
- (ix) *Kızma, azarlama*
- (x) *Sıkılma, tikslenme*
- (xi) *Tavsiye, uyarı*
- (xii) *Yetersizlik, güçsüzlük*
- (xiii) *Meydan okuma*
- (xiv) *Açıklama, aydınlatma, dikkat çekme*
- (xv) *Acıma, şefkat*

Şimşek (1987:227-229) ise, Türkçedeki buyrum tümcelerinin işlevlerini şu şekilde belirtmektedir.

- (i) *Yalvarma*
- (ii) *Övgü*
- (iii) *Beddua*

- (iv) *Tavsiye / Öğüt*
- (v) *Dilek / İstek*
- (vi) *Uyarı*
- (vii) *Kibarlık, saygı*
- (viii) *Meydan okuma*

Buyrum tümceleri sadece dilbilgisel şekil ya da yapıya bakarak açıklanamayacak farklı anlam çeşitlerine sebep olabilirler. Buyrum tümceleri tarafından yansıtılan farklı anlam çeşitlerini anlamak için söylem ve bağlamın dikkate alınması gereklidir (Doğan 1996:2). Kocaman (1988:463-468), kip terimi ile ilgili olarak “kip sadece dilbilgisel değil aynı zamanda edimbilimsel bir kategoridir. Kip tüm söylem çerçevesinde ele alınmalıdır” demektedir. İştirakçilerin rolü, statüleri, bağlam vs. burada önemli faktörlerdir. Bu çalışmada, buyrum tümcelerinin işlevleri buyurucu güce sahip buyrum tümceleri ve buyurucu güce sahip olmayan buyrum tümceleri olarak iki alt başlıkta ele alınmıştır.

4.1 Buyurucu Güce Sahip Buyrum Tümceleri

Söz eylem kuramı çerçevesi içerisinde buyrum kipi kullanımı buyurucu söz eylemlerin icrası ile çağrıştırılmaktadır; örneğin emir verme, ricada bulunma (Blakemore 1990:110). Levinson (1992:240) yönlendiricileri “dinleyiciye bir şey yaptırmak için konuşucu tarafından yapılan teşebbüsler” olarak tanımlamaktadır. Aşağıdaki örnekler direktif güce sahip olan buyrum tümcelerini göstermektedir.

4.1.1 Komut / Emir

Buyrum tümceleri komut ya da emir işlevini belirtebilirler. İstanbul’un Fethi isimli tiyatro eserinden alınan aşağıdaki alıntı durumu örneklendirmektedir.

Örnek 1

Nöbetçi – Sultanım, bir haberci geldi. Sultanı göreceğim diyor. Çok mühimmiş

II. Mehmet – Hemen içeri alın. Casusu da dışarı çıkarın. Hapsedilsin.

(Öztürk. 1995:29)

Yukarıdaki diyalogda Nöbetçi II. Mehmet’e bir habercinin geldiğini ve çok önemli bir iş için kendisini görmek istediğini söylemektedir. Nöbetçinin kullandığı düz tümceler bilgi vericidir. Burada nicelik ilkesinin varlığından bahsetmek olasıdır. II. Mehmet’in “Hemen içeri alın”, “Casusu da dışarı çıkarın”, “Hapsedilsin” buyrum tümceleri bağıntı ilkesine uymaktadır. Bağlamdan açık olan II. Mehmet’in kullandığı tümcelerin komut ya da buyrum işlevini

yansıttığıdır. Burada belirtilen durumun gerçekleşmesi II. Mehmet'in görüş açısına göre istenilirdir. II. Mehmet "Hemen içeri alın" buyrum tümcesini söyleyerek nöbetçinin haberciyi hemen içeri almasını istemektedir. II. Mehmet'in "Casusu da dışarı çıkarın", "Hapsedilsin" buyrum tümceleri padişahın, casusun dışarı çıkarılması ve hapsedilmesi isteğini belirtir. İştirakçilerin bağlam içerisindeki rolleri dikkate alındığında, II. Mehmet'in nöbetçiden statü olarak daha üstte olduğu belirtilebilir. II. Mehmet sultan olduğu için nöbetçi üzerinde otoritesi vardır. Bağlam içerisinde sahip olduğu sosyal statüden dolayı komut ya da emir verme hakkına sahiptir.

4.1.2 Rica

Örnek 2

G. Eren – Ergun, şu geçen gün karşılaştığın sokak satıcısının taklidini yapsana.

E. Turan – Dostlarınız ciddi kişiler!

G. Eren – Suna'nın çok hoşuna gidecek, hadi.

S. Say – Hadi, dinliyorum, ne satıyordun? Yap! Çok güzel taklit ediyorsun! (Cumalı 1990: 42)

Burada G. Eren'in "Şu geçen gün karşılaştığın sokak satıcısının taklidini yapsana" emir tümcesi Ergun'un bir süre önce bir sokak satıcısı ile karşılaştığını öngerektilir. G. Eren, E. Turandan dilenci rolü oynamasını rica etmektedir. G. Eren'in diğer tümcesi olan "Suna'nın çok hoşuna gidecek" önceki tümceyle ilgili olduğu için bağıntı ilkesine uymaktadır. İstenilirlik kavramı açısından bağlam değerlendirildiğinde, Ergun'un dilenci rolü oynayışı G.Eren'in görüş açısından istendiktir.

4.2 Buyurucu Gücüne Sahip Olmayan Emir Tümceleri

Buyrum tümceleleri normal olarak buyurucu güçle kullanılmalarına rağmen, buyrum tümcelerinin eylem için istek olarak düşünülmemeyeceği pekçok durum vardır. Aşağıda buyurucu güce sahip olmayan buyrum tümceleri örneklerle açıklanmaktadır.

4.2.1 Yalvarma

Örnek 3

Gilgames (sesi yankılanarak): Tanrılar! Tanrılar! Yenik düşünle böyle eğlenilmez, bu Tanrı'lığımıza yakışmaz sizin, gelin ve bana şartlarınızı getirin, en ağır şartlarınızı... Ama Engidu'mu geri verin! (Asena 1996: 28)

Orhan Asena'nın Gilgames (Tanrılar ve İnsanlar) adlı eserinde, Gilgames Engidu ile dövüşür ve onu yener. Engidu dövüşü kaybettiği için Gilgames'e kendisini öldürmesi için yalvarır. Engidu, Gilgames tarafından yenildiği için

kendisini utançlı hisseder. Gilgameş'e kensini öldürmesi için yalvararak bu utançtan kurtulmaya çalışır. Gilgameş Engidu'ye dövüşü kaybetmediğini ama Tanrılar tarafından kandırıldığını söyler. Yukarıdaki bağlamda ise, Gilgameş, Engidu ile eğlenmemeleri ve Engidu'yu kendisine tekrar bağışlamaları için Tanrılara yalvarmaktadır. Burada "Ama Engidu'mu geri verin" buyrum tümcesi yalvarma edim gücünü içermektedir. İstenilirlik kavramı açısından bağlama bakıldığında, durumun gerçekleşmesi Gilgameş açısından istendiktir.

4.2.2 Tavsiye

Örnek 4

(Ayhan evlilik yıldönümü için eşine hediye almak ister ama ne alacağına karar veremez. Ofis arkadaşı Zeynep'e fikir sorar.)

Ayhan: Yarın evlilik yıldönümümüz. Eşime hediye almak istiyorum ama ona ne alacağımı bilemiyorum.

Zeynep: Ona bir yüzük al. Sevineceğinden eminim.

Ayhan: Umarım öyle olur.

Ayhan ve Zeynep arasında geçen yukardaki diyalogda, Ayhan'ın "Yarın evlilik yıldönümümüz" tümcesi Ayhan'ın evli olduğunu öngerektirir. Ayhan'ın "Eşime hediye almak istiyorum ama ona ne alacağımı bilemiyorum" bileşik tümcesi ise, Ayhan'ın eşine hediye alma niyetinde olduğunu ancak ne alacağı konusunda kararsız olduğunu gösterir. Zeynep eşine alacağı evlilik yıldönümü hediyesi konusunda kararsız olan Ayhan'a "Ona bir yüzük al" buyrum tümcesiyle karşılık vermektedir. Burada Zeynep'in kullandığı buyrum tümcesi bağıntı ilkesine uymaktadır. Burada olaylar Zeynep'in görüş açısına göre istenilirdir. Zeynep Ayhan'a eşine bir yüzük alması için teşebbüste bulunmuyor. Buyurucu bir edim gücü söz konusu değildir. Bağlamda Zeynep, Ayhan'ın onun tavsiyesine uyup uymamasını önemsememektedir.

4.2.3 Uyarı

Buyrum tümcelerinin uyarı anlamını nasıl yansıttığı aşağıdaki örnekte açıkça gözükmektedir.

Örnek 5

Ahmet – Unutma, akşam misafir var.

Ayşe – Biliyoruz. Bir kişiymiş değil mi?

Ahmet – Evet. Şöyle güzel bir şeyler hazırlat.

Ayşe – Yaparız. (Sav 1995:50-51)

Yukarıdaki bağlamda, “Ahmet’in Unutma, akşam misafir var.” buyrum tümcesi uyarı işlevini yansıtmaktadır. Ayşe’nin Ahmet’in uyarı işlevi taşıyan buyrum tümcesine verdiği karşılık olan “Biliyoruz. Bir kişiymiş değil mi?” tümceleri hem kendisinin akşama misafir geleceğinden hem de gelecek misafir sayısının bir olduğundan haberdar olduğunu göstermektedir. Burada Ayşe’nin kullandığı tümceler bağıntı ilkesine uymaktadır. Ahmet’ Ayşe’nin “Bir kişiymiş değil mi?” soru tümcesine “Evet” cevabını vererek gelen misafir sayısının bir olduğunu teyit etmektedir. Ahmet’in kullandığı “Şöyle güzel bir şeyler hazırlat” buyrum tümcesi rica işlevini yansıtmaktadır. Ayşe’nin Ahmet’in ricasına karşılık olarak söylediği “Yaparız” tümcesi bağıntı ilkesine uymaktadır. Burada uyarma işlevini yansıtan “Unutma, akşam misafir var” buyrum tümcesindeki durumun gerçekleşmesi Ahmet’in görüş açısına göre istenilirdir. Söz konusu olan uyarma eylemi olduğu için burada buyurucu edim gücü yoktur.

4.2.4 Tehdit

Örnek 6

Danışman Kadın – Biz niye bu adamla konuşuyoruz ki!

Kadınlar – Mediha, bizimle konuşuyor diye mi kötü oldu? Kötü bizim öyleyse. Tepemiz atmadan çek arabanı!

1. Kadın – Ve bir daha da görünme gözümüze! (Pazarkaya 1993: 81)

Yukarıdaki bağlamda oyundaki kadınların buyrum tümceleri kullanarak Hasan’ı tehdit ettikleri gözükmektedir. “Çek arabanı!” ve “Görünme gözümüze!” gibi buyrum tümceleri burada korkutma anlamını vermektedir. “Tepemiz atmadan çek arabanı!” ve “Bir daha da gözümüze görünme” tehdit edim gücünü yansıtmaktadır. Hasan’ın gitmesi ve bir daha asla geri dönmemesi kadınların görüş açısına göre istenilirdir.

4.2.5 Teklif

Örnek 7

(Fırat ve Ceyda konuşuyorlar. Fırat Ceyda’ya tiyatroya gitme teklifinde bulunuyor.)

Fırat: Bu akşam ne yapıyorsun?

Ceyda: Yapacak bir işim yok gibi.

Fırat: Öyleyse, beraber tiyatroya gidelim.

Ceyda: Peki. İyi bir fikir.

Fırat ve Ceyda arasında geçen yukarıdaki diyalogda, Fırat Ceyda'ya bu akşam ne yaptığını soruyor. Ceyda'nın Fırat'ın sorusuna cevabı bağıntı ilkesine uymaktadır. Ceyda'nın akşama yapacak bir işi olmadığını duyan Fırat "Öyleyse, beraber tiyatroya gidelim" buyrum tümcesini kullanarak kendisine tiyatroya gitme teklifinde bulunmuştur. Burada Fırat'ın ve Ceyda'nın tiyatroya gitmesi Fırat'ın görüş açısına göre istenilirdir. Ceyda'nın Fırat'ın teklifine cevabı devam eden bağlamla ilgili olduğu için bağıntı ilkesine uymaktadır.

4.2.6 Talimat

Örnek 8

(Ceyhun polis memuruna en yakın postaneyi soruyor)

Ceyhun: Affedersiniz, buraya en yakın postane nerede acaba?

Polis memuru: Düz gidin, ilk sokaktan sola dönün. Postaneyi göreceksiniz.

Ceyhun: Teşekkürler.

Burada, Ceyhun "Affedersiniz, buraya en yakın postane nerede acaba?" soru tümcesini kullanarak bulunduğu yere en yakın postanenin nerede olduğunu bilmek istemektedir. Polis memuru Ceyhun'a en yakın postaneye nasıl gideceğini anlattığı için Ceyhun'un sorusuna verdiği cevap bağıntı ilkesine uymaktadır. Hatta, polis memurunun kullandığı buyrum tümceleri "Düz gidin, ilk sokaktan sola dönün." en yakın postaneye nasıl gidileceğine dair açıklayıcı bilgiler verdiği için nicelik ilkesine uymaktadır. Polis memurunun cevabını duyduktan sonra, Ceyhun polis memuruna teşekkür eder. Bu bağlamda, sadece işbirliği ilkesine değil; aynı zamanda devam eden bağlama da bağıntılı hale gelir. Burada polis memurunun kullandığı buyrum tümceleri buyurucu güce sahip değildir. Polis memuru, verdiği yön tarifine Ceyhun'un uyup uymamasını önemsememektedir. Polis memuru belirtilen durumun gerçekleşmesinin Ceyhun'un yararına olacağını düşünmektedir. İstenilirlik kavramı açısından bağlama bakıldığında, durumun gerçekleşmesi Ceyhun'un görüş açısına göre istendiktir.

4.2.7 Davet

Buyrum tümceleri davet işlevini yansıtabilir. Aşağıdaki örneğe bakınız.

Örnek 9

(İki yakın arkadaş konuşuyorlar)

Murat: Bu Cumartesi ne yapıyorsun?

Özge: Yapacak bir işim yok.

Murat: Evde parti veriyorum. Sen de gel

Özge: Teşekkür ederim. Çok naziksin.

Burada Murat Özge'ye Cumartesi ne yaptığını soruyor. Özge Murat'ın sorusuna “Yapacak bir işim yok” diyerek karşılık vermesi bağıntı ilkesine uymaktadır. Özge'nin Cumartesi günü yapacak bir işi olmadığını duyan Murat “Evde parti veriyorum” düz tümcesini çıkarmaktadır. Murat'ın kullandığı düz tümce, Özge için yeteri kadar bilgilendirici olduğu için burada nicelik ilkesinin varlığından bahsedilebilir. Daha sonra, Murat davet işlevini gösteren “Sen de gel” buyrum tümcesini çıkarıyor. Murat evinde vereceği partiye katılması için Özge'ye baskı yapmamaktadır. Her ne kadar söz konusu durumun gerçekleşmesi Murat açısından istendik olsa da, bu bağlamda buyurucu edim gücünün varlığından bahsedilemez. Murat'ın davetine Özge'nin verdiği cevaba gelince, Özge'nin işbirliği ilkesine ve bağıntı ilkesine uyduğu belirtilebilir.

4.2.8 İkram

Örnek 10

Ayşe: – Koysana şu içkini. Ne bakıp duruyorsun?

Mehmet: – Peki peki. (İçkisini koyar). (Sav 1995: 63)

Yukarıdaki diyalogda, Ayşe'nin “Koysana şu içkini” buyruk tümcesi içki olduğunu öngerektirir. Ayşe “Koysana şu içkini” buyruk tümcesini kullanarak Mehmet'e içki ikramında bulunmaktadır. Mehmet'in Ayşe'nin ikramına verdiği cevap bağıntı ilkesine uymaktadır. İstenilirlik kavramı açısından, belirtilen durumun gerçekleşmesi Ayşe'nin görüş açısına göre istendiktir. Emir tümcesi burada buyurucu edim gücüne sahip değildir. Diğer bir deyişle, Ayşe Mehmet'i içki içmesi için zorlamamaktadır. Burada “Koysana şu içkini” buyruk tümcesi ikram edim gücünü göstermektedir.

4.2.9 İzin Verme

Örnek 11

(Barış dersten erken çıkmak için öğretmenden izin ister)

Barış: Bugün dersten erken çıkabilir miyim, hocam?

Öğretmen: Tamam. Çık

Yukarıdaki diyalogda, Barış'ın “Bugün dersten erken çıkabilir miyim, hocam?” sorusu Barış'ın öğrenci olduğunu öngerektirir. Barış öğretmenine dersten erken çıkıp çıkamayacağını sormaktadır. Barış'ın sorusuna cevap olarak öğretmenin kullandığı “Çık” buyrum tümcesi izin verme edim gücünü göstermektedir. Öğretmenin kullandığı “Çık” emir tümcesi Barış'ın soru tümcesiyle yakından bağıntılı olduğu için bağıntı ilkesinin ihlâli söz konusu değildir. Burada belirtilen durumun gerçekleşmesi Özge'nin görüş açısına göre istendiktir.

4.2.10 İyi Dilekler

Buyrum tümceleri iyi dilekte bulunma işlevini de gösterebilir. Aşağıdaki örneğe bakınız.

Örnek 12

Gençler, ellerindeki çiçekleri Zeynep'e verdiler, onun elini öptüler ve:

Geçmiş olsun! Allah sağlık versin hocam! Dediler.

Zeynep teşekkür ederek çiçekleri aldı, vazoya yerleştirirken gençleri diğer Hastalara tanıttı:

– Bunlar, benim güzel öğrencilerim, çalışkan öğrencilerim. Hepsiyle iftihar ediyorum. İlerde büyük adam olacaklar (Güldaş 1995:113).

Zeynep öğretmenle öğrencileri arasında geçen yukarıdaki diyalogda, gençler hasta olan öğretmenlerini ziyaret edip kendisine çiçek verirler. Öğrencilerin söyledikleri “Geçmiş olsun!” ve “Allah sağlık versin hocam!” buyrum tümceleri öğrencilerin öğretmenleri için iyi dileklerini belirtir. Öğretmenlerinin iyi olup sağlığına kavuşması öğrencilerin görüş açısına göre istenilirdir. Burada buyurucu edim gücü yoktur. Verilen bağlamda, öğrenciler belirtilen durumun gerçekleşmesinin kendilerinin ya da öğretmenlerinin elinde olmadığına inanmaktadırlar. Hatta, öğrenciler durumun gerçekleşmesinin öğretmenlerinin yararına olacağını düşünmektedirler.

4.2.11 Beddua

Bazı buyrum tümceleri beddua işlevini yansıtabilirler. Aşağıdaki örneğe bakınız.

Örnek 13

Mehmet – Artık kimse gelmez değil mi?

Ayşe – (Birden) Başlarım ulan senin bilmem neyinden şimdi?

Mehmet – Kızma yahu! Bir şey demedik.

Ayşe – Hadi, defol bakalım!

Mehmet – Peki peki. Gidiyorum. (Kapıya yürür, döner.) Akşam seni yemeğe çıkarayım mı?

Ayşe – (Terliğini çıkarır, fırlatır. Mehmet kaçar, çıkar.) Bas git ulan! Entel seni!.. (Sav 1995:49)

Bir Başkası isimli oyunda, Mehmet ve Mediha pek anlaşılamayan evli bir çifttir. Bir akşam misafir gelmesini beklerler. Vakit iyice ilerler ve Mehmet, vaktin geç olduğu için artık misafirlerin gelmeyeceğini düşünür ve bunu eşine

söyler. Ancak misafirler için gün boyu hazırlık yapan eşinden kızgınca bir cevap alır. Bunun üzerine eşini sakinleştirmeye çalışır ama Mehmet'in çabası boşunadır. Ayşe'nin "Hadi, defol bakalım" buyrum tümcesi beddua edim gücünü taşımaktadır. Mehmet'in eşinin kullandığı buyruk tümcesine cevabı işbirliği ilkesine uygundur. Mehmet gitmeyi kabul etmiştir. Mehmet'in "Akşam seni yemeğe çıkarayım mı?" sorusuna Ayşe'nin verdiği "Bas git ulan!" buyrum tümcesi de beddua edim gücünü taşımaktadır. Her ne kadar görünüşte işbirliği ilkesi, verilen bağlamda ihlâl edilmiş görünse de aslında verilen bağlamda Ayşe ve Mehmet'in işbirliği ilkesine uydukları varsayılır.

4.2.12 Dinleyicisiz Durum

Örnek 14

Akşamın – Duamızı işit!
Ey Tanrı! Yüce Tanrı!
Güç ver ilimize, soyumuza!
Davarımızı kıran
Atımızı, kısrağımızı elimizden alan
Erimizi, kızımızı ormanda boğan
Canavarı yok et!...
Ayzit! Ulu Tanrı!
Al canavarı obamızdan! (Batu 1992: 9)

Burada Oğuz Han'ın annesi olan Akşamın Tanrı'ya onlara yardım etmesi için yalvarmaktadır. "Duamızı işit, Ey Tanrı! "Yüce Tanrı! Güç ver ilimize soyumuza!", "Canavarı yok et!" ve "Al canavarı obamızdan" yönlendirici ya da buyurucu edim gücünü taşımamaktadır. Yukarıdaki bahsedilen buyrum tümcelerinde işi dolaysız olarak yapacak bir dinleyici olmadığı için Akşamın, tanımlanan işi birine yaptırmamaktadır. İstenilirlik kavramı açısından bağlama bakıldığında, tanımlanan durumun Akşamın'ın görüş açısından istendik olduğu belirtilebilir.

4.2.13 Övgü

Örnek 15

Ahmet – Mehmet Bey kardeşim. Konuşalım şu işi. Bak sözleşme hazır. Olağanüstü şartlar öneriyorum.

Mehmet – Öbürlerine de söyledim. Yap-Sat'a vermem orayı.

Ahmet – Mecbursun kardeşim, mecbursun.

Mehmet – (Biraz kızar.) Neden mecbur oluyor muşum Ahmet Bey? İstemiyorum. Hiç te mecbur değilim.

Ayşe – (Hayretle ona bakar.) Ne o? bunun inadı tutmuş! (Ahmet’e) Kızdırdın değil mi? Bana da öyle yapıyorsun işte. Üstüme üstüme geliyorsun. Ben de bunun gibi ter ter tepiniyorum. Sonra da adım inatçıya çıkıyor.

Mehmet – (Birden gevşemiş, gülmeye başlamıştır.) Yaşa Ayşe! Harikasın valla (Sav 1995: 57-58)

Oyunda Ahmet Mehmet’i emlakını satmaya zorlar. Mehmet emlakını satmak istemediğini belirtir. Mehmet’in emlakını satmayı reddettiğini duyduktan sonra, Ayşe, Ahmet’e Mehmet’i kızdırıp kızdırmadığını sorar. Ayşe Ahmet’in kendisini de kızdırdığını belirtir. Mehmet Ayşe’nin kendisini desteklediğini duyunca, gülmeye başlar ve “Yaşa Ayşe” buyrum tümcesini çıkarır. Burada, “Yaşa Ayşe” buyrum tümcesi övgü edim gücünü yansıtmaktadır. Ayşe’nin uzun yaşaması Mehmet’in görüş açısına göre istenilirdir. Mehmet’in kullandığı “Yaşa Ayşe!” buyrum tümcesi birine bir iş yaptırmak için söylenmediği için, burada yönlendirici ya da buyurucu bir edim gücünün varlığından bahsedilemez.

4.2.14. Söz Verme

Örnek 16

(Baba ve oğul konuşuyorlar)

Oğul: Babacığım yarınki matematik sınavından yüksek not alırsam bana ne alacaksın?

Baba: Yüksek not al, sana yeni bir spor ayakkabısı alayım.

Baba ve oğul arasında geçen yukarıdaki diyalogda, oğul babasına matematik sınavından yüksek not alması halinde kendisine ne alacağını sormaktadır. Yukarıdaki soru tümcesinden elde edilebilecek mantıksal çıkarım oğulun öğrenci olduğudur. Baba’nın oğulun sorusuna verdiği cevaba bakıldığında, bu cevabın bağını ve nicelik ilkelerini izlediği açıktır. Baba, oğluna matematik sınavından yüksek not alması halinde ne alacağı konusunda yeterli bilgiyi verdiği için, babanın kullandığı buyruk tümcesi nicelik ilkesini izlemektedir. Yukarıdaki diyalogda, “Yüksek not al, sana yeni bir spor ayakkabısı alayım” buyrum tümcesi söz verme edim gücünü göstermektedir. Oğulun matematik sınavından yüksek not alması babanın görüş açısına göre istendiktir. Üstelik, baba, oğlunun matematik dersinden yüksek not alması halinde bu işten karlı çıkacağına inanmaktadır.

4.2.15 Yasaklama

Örnek 17

(Ali parkta çimlere basarken bekçiye yakalanır)

Bekçi: Çimlere basmayın. Parklar hepimizin. Lütfen koruyalım.

Ali: Özür dilerim. Kusura bakmayın.

Bekçi ile Ali arasında geçen yukarıdaki diyalogda, Bekçi yasaklama edim gücüne sahip “Çimlere basmayın” buyrum tümcesini söylemektedir. Ali’nin çimlere basmaması Bekçi’nin görüş açısına göre istenilirdir. Bekçi Ali’nin neden çimlere basmaması gerektiği konusunda yeterli bilgiyi verdiği için tümceleri nicelik ilkesine uymaktadır. “Çimlere basmayın” buyrum tümcesini ve “Parklar hepimizizin”, “Lütfen koruyalım” tümcelerini duyduktan sonra, Ali çimlere bastığı için bekçiden özür diler. Böylece, Ali’nin cevabı Bekçi’nin buyrum tümcesiyle bağıntılı olur. Ali, burada işbirliği ilkesini ihlâl etmemektedir.

Sonuç olarak, söz eylem kuramının eylem, edimsellik, edimsel eylem, işlev, iş yapma gibi edimbilimsel kavramlarla ilgili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, kuram, söz eylemleri yönlendiriciler, yüklenmeler, anlatıcılar, bildiriciler ve göstericiler olarak sınıfladığı için betimleyici gözükmektedir. Buyrum tümcelerinin anlamını çalışmayı amaçlayan herhangi bir kuram, sınırlayıcı ya da betimleyici terimlere dayanmamalıdır. Buyrum tümcelerinin her zaman dinleyiciye bir şey yaptırmak için kullanılmadığı bir gerçektir. Buyrum tümcelerinin kullanımı, emir verme ve rica etme edimsel eylemlerinin icrası ile sınırlanamaz. Buyrum tümceleri beddua, iyi dilekte bulunma, üzüntü, önemsemezlik, övgü, korkutma vs. gibi birçok edimsel eylem yansıtabilirler. Söz eylem kuramında buyrum tümcelerinin kullanımı yönlendirici ya da buyurucu çeşit söz eylemlerin icrası ile açıklansa da, buyrum tümcelerinin Türkçedeki zengin doğası buyrum tümceleri ile bağlantılı olan farklı edimsel eylemlerin ilgili kuramla açıklanmasının imkânsız olduğunu göstermektedir.

SUMMARY

As speech act theory tries to restrict imperative sentences into the directive type of speech acts, it seems to be inadequate in explaining the illocutionary force of imperatives in Turkish. Any function-based attempt must not be descriptive and restrictive. It is not reasonable to try to relate the imperatives only to the directive type of speech acts due to the fact that imperatives exhibit a lot of illocutionary acts, such as good wishes, imprecation, suggestion, instruction, permission, offer...e.t.c. When studying the illocutionary force of imperative sentences, the following points should be taken into account:

1. Context

(Where do we use the imperative sentence?)

Take your medicine regularly!	(at a hospital)	Advice
Have a piece of cake!	(at a party)	Offer
Don't smoke!	(in the classroom)	Prohibition

2. The Social Relations Between the Participants

(What are the social statuses of the participants? Does the speaker have authority over the hearer?)

Type this letter!	(boss to secretary)	Order
Study hard!	(teacher to student)	Advice
March!	(commander to soldier)	Command

3. The Purpose of the Speaker

(Why does the speaker use the imperative sentence? Does he want to warn someone against something?, Does he suggest doing something?, Does he advise someone to do something? or Does he order someone to do something?)

4. The Notion of Desirability

(Is the realization of the state of affairs desirable from the speaker's or hearer's point of view? For example, the state of affairs is desirable from the speaker's point of view in the cases of ordering, requesting e.t.c. However, the state of affairs is desirable from the hearer's point of view in the cases of advice, permission e.t.c.)

5. The Notion of Potentiality

(Does the speaker believe in the realization of the state of affairs? In the cases of commands and requests, for example, the speaker assumes that the state of affairs will be actualized by the hearer. However, the speaker has some suspicions about the potentiality of the state of affairs in the cases of good wishes and audienceless case. The speaker does not know whether the states of affairs will happen or not.

Kaynakça

Asena, Orhan. *Tanrılar ve İnsanlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

Batu, Selahattin. *Oğuzata*. İstanbul: MEB Yayınları, 1992.

Blakemore, Diane. *Understanding Utterances An Introduction to Pragmatics*. Oxford: Blackwell, 1990.

Cumalı, Necati. *Bir Sabah Gülererek Uyan*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Crystal, David. *An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages*. Oxford: Blackwell Publishers, 1992.

Dizdaroğlu, Hikmet. *Tümcebilgisi*. Ankara: Kalite Basımevi, 1976.

- Doğan, Gürkân.**“Bir Edimbilim Kuramı Olarak ‘Bağıntı’. *Dilbilim Araştırmaları*. Ankara: Hitit Yayınevi, 1990, 48-59.
- _____. “Buyurmayan Buyrum Tümceleri”. Ankara: Basılmamış makale, Hacettepe Üniversitesi, 1996.
- Ergin, Muharrem.** *Üniversiteler için Türk Dili*. İstanbul: İTÜ, 1988.
- Greenbaum, Sidney.** *An Introduction to English Grammar*. Essex: Longman Group UK Ltd, 1991.
- Güldaş, Ayhan.** *Her şey Sevgiyle*. İstanbul: MEB Yayınları, 1995.
- Hatiboğlu, Vecihe.** *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972.
- Kocaman, Ahmet.** “Modality in the Turkish Discourse” *Studies on Turkish Linguistics*, 463-468. Ankara: METU, 1988.
- Levinson, C. Stephen.** *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Lyons, John.** *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, Volume II, 1979.
- Öztürk, Mahmut.** *İstanbul’un Fethi*. İstanbul: MEB Yayınları, 1995.
- Pazarkaya, Yüksel.** *Mediha*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Sav, Ergun.** *Bir Başkası*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Schiffin, Deborah.** *Approaches to Discourse*. Massachusetts: Blackwell, 1994.
- Searle J., F. Kiefer ve M. Bierwisch.** *Speech Act Theory and Pragmatics*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1980.
- Sinclair, J.** *Collins Cobuild English Grammar*. Birmingham: Birmingham University Press, 1990.
- şimşek, Rasim.** *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*. Trabzon: Kuzey, 1987.